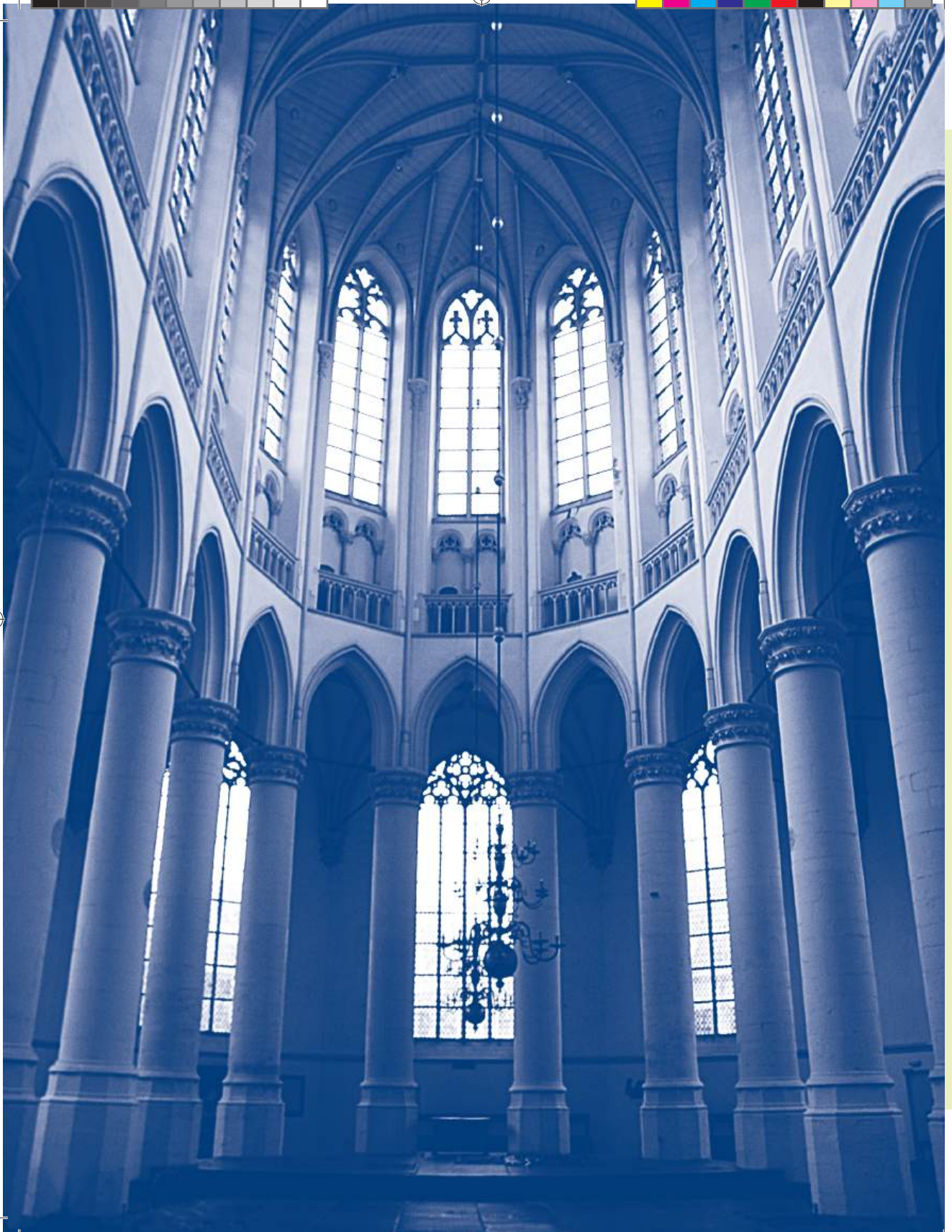

Een stedelijke waaier van missionaire praktijk

In 2011 en 2012 verscheen een heel aantal missionaire publicaties, geschreven door practici. Het gaat telkens om auteurs die vanuit hun eigen missionaire zoektocht rapporteren en richting willen wijzen. Sake Stoppels bundelt deze praktijkgeluiden in een tussentijds trendbericht 'kerkgebouw'.

Gemeenschappelijk in de zeer verschillende zoektochten van de afgelopen twee jaar op missionair gebied, is vaak de grote mate van creativiteit en de durf om ongebaande wegen te gaan. Er is ook een gedeeld besef van de missionaire noodzaak van een heldere identiteit. Ook opmerkelijk is wat we 'de bekering tot de stad' zouden kunnen noemen. Ooit sprak de theoloog Gibson Winter over de 'suburban captivity of the churches'. Hij doelde daarmee op de wetmatigheid dat kerkmensen vaak als eersten wegtrekken uit oude(re) wijken en zich vestigen in (de betere) nieuwbouwlocaties. De kerken volgen

< *Hooglandse Kerk, Leiden*

daarbij doorgaans hun meer welvarende leden (1961, 39). Achterstandswijken zijn zo vaak verstoken geraakt van kerkelijke presentie. Maar we zien nu – zij het op heel kleine schaal – op dit punt een kentering: gelovigen die doelbewust naar (achterstandswijken in) de stad verhuizen om daar present te zijn. Het netwerk *Urban Expression* is in dezen een belangrijke katalysator (Blok 2010). Een themanummer van het tijdschrift *Herademing* was onlangs gewijd aan 'Geloven in de stad' en besteedde daarbij onder meer aandacht aan stadsmoenniken en anderen die bewust hebben gekozen voor dienstbare presentie in de stad.

In het onderstaande overzicht bespreek ik negen publicaties die de stad als context hebben. Drie daarvan komen uit Engeland. >

Ten slotte sta ik stil bij de Werkgemeenschap Missionaire Gemeenschapsvorming en bij twee nieuwe leerstoelen die zich beide richten op kerkvernieuwing. Opmerkelijk is dat alle publicaties en ook de leerstoelen van protestantse huize zijn. Katholieke pendanten trof ik niet aan. Dat is opmerkelijk en daarmee een uitdaging aan het adres van het katholieke denken en handelen over missionaire presentie en kerkelijke vernieuwing.

Den Haag

René de Reuver, predikant van de Protestantse Kerk in de Haagse Moerwijk neemt in zijn boek *Anders verder. Missionair kerk-zijn in een dynamische samenleving* afscheid van het klassieke

territoriale kerkmodel.

Moerwijk heeft zich

door de jaren heen

ontwikkeld van een

homogene blanke

middenstandswijk tot een multiculturele

achterstandswijk. De kerk is haar prominente

plek van de beginjaren al vanaf de jaren

zestig kwijtgeraakt. In de huidige stedelijke

samenleving is het model van de wijkgemeente

niet meer vruchtbaar. In plaats daarvan komt

hij met het model *mixed economy of church*.

Daarin vormen verschillende gestalten van

kerk-zijn de ene kerk.

Voor Moerwijk betekent dat concreet dat de gemeente er in drie gestalten is: de klassieke gemeente die op zondag samenkomt, de Kinderwinkel ten dienste van kinderen in Moerwijk en MarcusConnect, een kerkplek voor en met jongvolwassenen (20-40 jaar)

in de wijk. Alle drie de plekken hebben een eigen professionele ondersteuning. Hoe ze onderling samenhangen en interacteren, blijft wat onduidelijk, terwijl juist daar in *a mixed economy* indringende principiële vragen liggen.

In zijn zoektocht naar kerkelijke vernieuwing gaat De Reuver onder andere te rade bij drie zeer uiteenlopende kerkelijke gemeenschappen: de Katholieke Kerk van Carthago van de derde eeuw (Cyprianus), de Anglicaanse Kerk in Londen en de Protestantse Gemeente in Zeewolde (Flevoland). Van elke gemeenschap leert hij iets. Zo bewaart de kerk van Carthago hem voor 'loslopende' kerkelijke initiatieven (eenheid), leert hij in Londen over de kracht van een 'mixed economy' en ziet hij deze ook

in Zeewolde gestalte

krijgen. Daarnaast is

hij getroffen door de

vruchtbaarheid van

een heldere identiteit

en een grote mate van

openheid in deze poldergemeente. De toekomst is in zijn ogen aan kerken met een heldere visie die open zijn naar de omringende samenleving en andere gestalten van de ene kerk van Jezus Christus.

De Reuver blijft zich in zijn boek nadrukkelijk verhouden tot de wereldkerk, onder andere door een beroep op en een uitwerking van de *notae ecclesiae*: eenheid, katholiciteit, heiligheid en apostoliciteit. Het fundament van de kerk is bij hem Jezus Christus, het gebinte wordt gevormd door de Schrift, de Sacramenten, het Credo en het Ambt. Hij heeft weinig op met het spreken over 'gemeentestichting' of 'kerkplanting'.

'De toekomst is aan kerken met een heldere visie, en open zijn naar andere gestalten van de ene kerk van Jezus Christus' (De Reuver)

Deze reserve van De Reuver brengt me bij zijn kerkelijke buurman in Den Haag, Matthijs Vlaardingerbroek. Hij schreef vanuit zijn ervaringen als gemeentestichter in de Haagse Spoorwijk onder de titel *Grensverleggend* een boek over missionair kerk-zijn. In het jaar 2000 strijkt Matthijs met zijn gezin neer in de Spoorwijk. Ze betrekken het pand van een vroegere dokterspraktijk en gaandeweg begint er een geloofsgemeenschap te groeien. De Brunch op de late zondagochtend wordt ‘per ongeluk’ een belangrijk element in het functioneren van de gemeenschap. Deze laagdrempelige gezinsvieringen met aansluitend een maaltijd trekken vooral autochtone wijkbewoners aan.

In zijn boek doet Vlaardingerbroek verslag van de wording van zijn geloofsgemeenschap en formuleert hij lessen die ook elders toepasbaar zijn. Het is een zeer levendig en bij tijd en wijle hilarisch boek omdat Vlaardingerbroek over mensen van vlees en bloed schrijft. Zijn belangrijkste stelling is dat elke geloofsgemeenschap een unieke, door God gegeven identiteit heeft. Waarachtige gemeenteopbouw begint niet met modellen en strategieën, maar met de zoektocht naar deze identiteit. Vanuit deze gevonden identiteit kan vervolgens een duidelijke missie worden geformuleerd. Deze wordt vertaald in een haalbare belofte waaraan een ander je mag houden. Mooie woorden die je niet waar kunt of wilt maken, werken averechts, zeker ook bij je doelgroep. Pas als de elementen identiteit, missie en beloften op orde zijn, wordt gezocht naar een passend model. Zo gaat Vlaardingerbroek in tegen een preoccupatie met gemeenteopbouw-modellen.

Zelf laat hij zich overigens inspireren door het model van de missionaire kring. De missionaire kring wordt – binnen het verband van een kerkelijke gemeente – gevormd door maximaal dertig volwassenen en hun kinderen. Ze vormen een hechte groep met een duidelijk missionair profiel, dat wil zeggen met een heldere missie en een wel omschreven doelgroep. Het precieze functioneren hangt ook af van de aard van de doelgroep. Deze formule blijkt wervend te werken, want studenten die stage lopen bij ‘In de praktijk’ raken soms zo onder de indruk van de aanpak van deze gemeenschap dat ze naar de wijk toe verhuizen om zo ‘incarnatorisch’ present te zijn. Vlaardingerbroek moet weinig hebben van kerkelijke shoppers die van elders zich willen aansluiten bij de gemeenschap. Alleen zij die daadwerkelijk in de buurt actief zijn of worden of bereid zijn er te gaan wonen, zijn welkom.

Rotterdam en Leiden

De journaliste Gea Gort schreef onder de titel *God in de stad* een gepassioneerd boek over missionaire presentie in de stad Rotterdam. Zelf koos ze jaren geleden met haar gezin heel bewust en min of meer tegen haar gevoel in voor een leven in deze stad. Als gezin ritualiseerden ze die keuze hoog op de Euromast. Gort benadrukt de *missio Dei*-gedachte, zonder deze expliciet zo te noemen: God is al daar waar wij (nog) niet zijn. Hij roept ons op om ons te ‘solidariseren’ met de stad en de stedelijke cultuur. Ze typeert haar benadering in het begin van het boek met drie trefwoorden: incarnationeel, contextueel en holistisch. Na het inleidende deel over

‘stadzending’ concentreert ze zich in het bijzonder op twee dimensies van presentie: missiegericht wonen en missiegericht werken. Tussen haar eigen ‘theologie van de stad’ door komen we korte portretten tegen van Rotterdammers die zich inzetten voor hun stad. Overwegend gaat het daarbij om christenen, maar Gort laat ook anderen aan het woord.

Bij uitgeverij Narratio verschenen relatief kort na elkaar twee min of meer vergelijkbare boeken die beide gaan over een geloofsgemeenschap in een oude monumentale binnenstadskerk. Daar waar veel grote oude protestantse kerken zijn onttrokken aan de eredienst (Den Haag, Alkmaar, Amsterdam en Arnhem bijvoorbeeld), geldt dat niet voor de Laurenskerk in Rotterdam en de Hooglandse kerk in Leiden. Bert Kuipers, pastor van de Laurenskerk, schrijft in *Citykerken werken zo* over veertig jaar Laurenspastoraat in Rotterdam, en Ad Alblas, pastor van de Leidse Binnenstadsgemeente, beschrijft in *Omdat er meer is...* het reilen en zeilen van de fusiegemeente (PKN) in de Hooglandse Kerk in het hart van Leiden.

Beide kerken kennen een mix van kerkelijk gebruik en commerciële verhuur en beide gemeenschappen willen nadrukkelijk de missionaire potentie van het gebouw benutten. Kuipers schrijft bijvoorbeeld dat de kindervespers in de Laurenskerk zowel huiselijkheid als heilige huiver willen oproepen (45). Huiselijkheid, omdat de kinderen zich er thuis moeten kunnen voelen, heilige huiver, omdat de Laurenskerk staat voor een andere werkelijkheid. Dat is inderdaad de

onvervangbare kracht van oude, monumentale kerkgebouwen. Ze roepen een andere werkelijkheid op. Zwijgend zeggen ze dat er meer is. Dat geldt zeker ook voor de Leidse Hooglandse Kerk, waar het continueren van het kerkelijk gebruik zo ongeveer voor de poorten van de hel is weggesleept.

Beide boeken geven goed zicht op de missionaire praxis van min of meer liberale geloofsgemeenschappen. ‘Gekwalificeerde gastvrijheid’ is er een sleutelwoord. Beide kerken maken deel uit van het verband van het Netwerk Citykerken Nederland dat in 2008 werd opgericht. Het boek van Alblas biedt goed zicht op de gevoeligheden als meerdere kerkgebouwen in Leiden moeten worden gesloten en besloten wordt de diensten te concentreren in ‘de kathedraal van licht’. Dat is in Leiden een gelukkige greep gebleken.

Haarlem

Herman Heijn, doopsgezind voorganger in Haarlem, schreef vanuit de praxis van de doopsgezinde gemeente in die stad een boek over de toekomst van de kerken. Het boek draagt de cryptische titel *Via Teylers Gang*.

De doopsgezinde gemeente beschikt over een historische verbinding die vanuit de Houtstraat – een belangrijke winkelstraat in Haarlem – toegang biedt tot het kerkgebouw van de gemeente. Deze zogenaamde Gang wordt sinds 1971 gebruikt als expositieruimte voor zeer uiteenlopende kunstuitingen. Met een beroep op de filosoof Immanuel Kant en de theoloog Harry Kuitert komt Heijn bij de centrale plek van de verbeelding in kerk en geloof. De Gang – een cadeau van de Haarlemmer Pieter Teyler – is

een impuls voor de Doopsgezinde Gemeente en stempelt haar functioneren fundamenteel, aldus Heijn. Opmerkelijk is overigens dat we over dat functioneren van deze gemeente vrijwel niets horen. Het boek staat vol met foto's, maar ook in letterlijke zin blijft de gemeente in het boek buiten beeld.

Heijn vraagt aandacht voor het toeval in de opbouw van de gemeente. 'Naar mijn ervaring beginnen bijna alle processen van kerkvernieuwing met de bijzondere combinatie van toeval en gebed' (129). Het is zaak dat we daar in de kerk gevoelig voor worden. Tevens benadrukt hij de rol van netwerken in de opbouw van lokale kerkelijke gemeenten. Het boek is een speels opgezette verhandeling over het belang van schoonheid en verbeelding in de opbouw van de kerk.

Heijn noemt acht kenmerken van kerkvernieuwing: een duidelijk profiel naar buiten, veelkleurige kerkdiensten, de handen uit de mouwen, omgaan met de weerbarstige realiteit, inspirerend leiderschap, met een kleine kerngroep als motor, gastvrijheid, lokale concentratie en globale inspiratie en ten slotte het punt dat ik hierboven al noemde, oog voor het toeval.

Buitenlandse inspiratiebronnen

Ik noem hier tot slot ook drie publicaties uit Engeland die hun sporen hebben getrokken onder Nederlandse missionaire werkers.

Het eerste is het boek *Breakout* van de voorgangers Mark Stibbe en Andrew Williams

(2008). Ze beschrijven het transformatieproces in hun anglicaanse parochie St. Andrew's Chorleywood, Watford, in de buurt van Londen. Dominant in de goed functionerende parochie is het 'kom naar ons'-model. De gemeente wil nadrukkelijk missionair zijn, maar is steeds minder in staat contacten te leggen met buitenstaanders. Gaandeweg groeit de overtuiging dat het 'kom naar ons'-model niet meer adequaat is in een postchristelijke tijd. St. Andrew's verlegt haar focus van de centrale eredienst en de kleine groep naar zogenaamde

mid-sized communities (MSC's). Het betreft hier groepen van maximaal vijftig volwassenen die zich vooral missionair profileren. Ze concentreren zich op een specifieke

doelgroep of een bepaald doelgebied en kiezen vanuit die missionaire concentratie een plek van samenkomen. Zo ontstaan MSC's die zich richten op bijvoorbeeld jongeren, ouderen, doven, buurten en gemeenschappen. De MSC's blijken veel minder een drempel te hebben dan de klassieke kerkdiensten en zo worden tal van mensen bereikt die langs traditionele wegen nooit bereikt hadden kunnen worden.

In Nederland is dit model opgepakt door onder andere de beweging 'Nederland zoekt' (www.nederlandzoekt.nl). Zo kent de Rotterdamse Crossroads-gemeente inmiddels twee *missional communities* die op zondag op een eigen plek samenkomen. Overigens is in Chorleywood na het vertrek van beide voorgangers de ingrijpende transformatie voor een behoorlijk deel ongedaan gemaakt. De ▷

**'Naar mijn ervaring beginnen
bijna alle processen van
kerkvernieuwing met de
bijzondere combinatie van
toeval en gebed' (Herman Heijn)**

zondagse eredienst kreeg haar centrale plek terug (Van der Deijl 2012; Stoppels 2012).

In 2011 verscheen – met behoud van de originele titel – de Nederlandse vertaling van het boek *Total Church*. De auteurs, Tim Chester en Steve Timmis, schreven het boek vanuit hun betrokkenheid bij ‘The Crowded House’, een gemeentestichtingsproject in Sheffield. In hun project speelt de onderlinge gemeenschap een buitengewoon cruciale rol. Centraal staat de gedachte dat kerk-zijn niet een geïsoleerde bezigheid is, maar zich binnen de aanwezige natuurlijke kaders voltrekt in het leven van alledag.

***‘Juist de dagelijkse routine
en de natuurlijke netwerken
daarbinnen bieden gelegenheid
voor Evangelie en Gemeenschap’
(Chester en Timmis)***

In het begin van hun boek maken ze hun kerngedachte duidelijk: ‘De stelling die we in dit boek willen verdedigen, luidt dat er twee basisprincipes zijn die moeten bepalen hoe we kerk zijn: Evangelie en Gemeenschap. Een christen is geroepen tot een dubbele loyaliteit: loyaliteit aan het hart van het Evangelie en loyaliteit aan de primaire context van een gelovige gemeenschap. (...) Alles wat we doen wordt bepaald door het Evangelie, en de context is altijd de gemeenschap waar we deel van uitmaken. Onze identiteit als christen wordt bepaald door het Evangelie en de onderlinge gemeenschap’ (13). Discipelschap en discipline horen bij elkaar en zonder onderlinge tucht, vermaning en aansporing ontstaat geen christelijke gemeenschap.

De auteurs gaan ook in tegen het uiteenvallen van het leven in min of meer zelfstandige

levensdomeinen. Door dit proces van differentiëring kunnen kerk en geloof worden ontkoppeld van andere levenssferen (werk, economie, politiek etc.) en zo ‘onschadelijk’ gemaakt worden, opgesloten als ze zijn in de cocon van de private religie. Betrokkenheid bij een geloofsgemeenschap is dan een activiteit naast vele andere. Chester en Timmis kunnen daar echter onmogelijk mee leven: ‘De kerk is niet een van de ballen die ik hoog moet houden, maar dat wat bepaalt wie ik ben en mijn leven op het leven van Christus doet lijken’ (36). De centrale plek van de kerk is voor hen niet een extraatje of een te kiezen mogelijkheid.

Ze is gegeven met het wezen van de kerk: ‘zij is het hart van heel Gods plan’ (39). Het boek heeft vooral ingang gevonden in de meer orthodoxe protestantse kerken.

Kort na *Total Church* verscheen het afgelopen jaar van beide auteurs een nieuw boek onder de titel *Midden in het leven. De kerk als levende gemeenschap*. Ook hier is de grondtoon die van de missionaire kracht van de alledaagse gemeenschap. Chester en Timmis zien niet veel heil in allerlei missionaire ‘activiteiten’ die buiten het alledaagse leven om georganiseerd worden. Juist de dagelijkse routine en de natuurlijke netwerken daarbinnen bieden de gelegenheid om het Evangelie – vanuit de marge – te communiceren in een postchristelijke wereld en gemeenschap op te bouwen. Daarbij gaat het hen er nadrukkelijk mede om dat de ander Jezus Christus leert kennen.

‘Struikelend vooruit ...’

Een opmerkelijk missionair initiatief in Nederland is het ontstaan van de Werkgemeenschap Missionaire Gemeenschapsvorming (WMG) in 2010. In deze werkgemeenschap ontmoeten missionaire doeners, duwers en denkers elkaar. De doeners zijn de practici die met name in de steden pionieren. Duwers zijn kerkgenootschappen en andere verbanden die beleidsmatig bezig zijn met missionaire gemeenschapsvorming. De denkers zijn werkzaam aan universiteiten en hogescholen. Een belangrijke inhoudelijke impuls voor dit netwerk komt van de in 2010 aan de Vrije Universiteit gevestigde J.H. Bavinck-leerstoel voor *Church Planting and Church Renewal*. Dr. Stefan Paas is de hoogleraar op deze leerstoel. Hij is een van de auteurs van het in 2008 verschenen handboek voor missionaire gemeenschapsvorming, *Als een kerk opnieuw begint* (Gerrit Noort e.a.).

We zien in de WMG allerlei protestantse en evangelische kerken, groepen en organisaties samenkomen. Er zijn informele contacten met rooms-katholieke organen en personen, maar tot nu toe is het nog niet tot een toetreding van katholieke deelnemers gekomen. Dat valt in mijn ogen te betreuren, omdat de WMG een laboratorium wil zijn voor een brede kerkvernieuwing. Daarbij schuwt ze kritische zelfreflectie niet. Zo stond een bijeenkomst in het teken van de evaluatie van mislukte experimenten. De dag werd aangekondigd onder de titel ‘Failing forward’. ‘Struikelend vooruit’ zouden we kunnen zeggen in goed Nederlands en dat lijkt me een mooi motto voor de zoektocht naar kerkelijke vernieuwing in Nederland.

In 2011 aanvaardde dr. Joep de Hart zijn ambt van bijzonder hoogleraar ‘Nieuwe en vernieuwende vormen van christelijke gemeenschap in hun betekenis voor de Nederlandse samenleving’. De leerstoel is gevestigd aan de Protestantse Theologische Universiteit. Zijn inaugurele rede *Maak het nieuw!* verscheen in boekvorm bij het Sociaal en Cultureel Planbureau, waar De Hart al jarenlang als onderzoeker werkzaam is. Uiteraard zal zijn achtergrond de invulling van zijn nieuwe functie gaan kleuren.

De Hart is een nuchtere sociaal wetenschapper die juist langs de weg van goed onderzoek wil komen tot reflectie aangaande vernieuwing van de kerk. In zijn rede zien we daarom nog niet allerlei kerkelijke vergezichten opdoemen. Wel stelt hij vragen die vermoedelijk in de komende jaren verder geëxploreerd zullen gaan worden. Hij refereert daarbij aan De Roests drieslag van de kerk als burcht, herberg en tempel in diens boek *En de wind steekt op!*. ‘Burcht, herberg, tempel. Maar hoe staat het met de kerk als *tent*, als onderkomen van trekkers, zwervers, nomaden? De kerk als informele groep? De kerk als oploopje, soms zomaar op een plein of in een park? De kerk als gesprekstheema? De kerk als virtuele gemeenschap van deelgenoten op internet? Moeten we niet naar een mobielere, meer dynamische opvatting van kerkelijkheid? Een kerk zonder muren? Naar wat Henk de Roest ‘een netwerk van kerkplekken’ en Huub Oosterhuis een ‘netwerk van huizen voor ‘bezielend verband’ noemt? Moeten we niet verder kijken dan de publiekelijke, maatschappelijke zichtbare vormen van kerk-zijn?’ (2011, 72). ▷

Het zijn vragen waarmee we al een beetje zicht krijgen op de agenda van De Hart voor de komende jaren. Alle reden om hem, Stefan Paas en zeker ook missionaire practici te volgen in hun zoektochten. ◀

Genoemde publicaties

- Alblas, Ad e.a. (2012). *Omdat er meer is... 25 jaar kerkelijk leven in de Leidse Binnenstad*, Gorinchem: Narratio
- Blok, Oeds (2010). Creatieve gemeentestichting in de stad. Theologie, praktijk en spiritualiteit van Urban Expression. In: *Soteria*, jrg. 27, nr. 3, 16-28.
- Chester, Tim, Timmis, Steve (2011). *Total Church. Evangelie en gemeenschap. Kerk voor het leven van alledag. Een leermodel voor de kerk van de toekomst*. Amerongen: Groei.
- Chester, Tim, Timmis, Steve (2012). *Midden in het leven. De kerk als levende gemeenschap*. Barneveld: Groei.
- Deijl, Willem van der (2012). Breakout: van cruiseschip naar reddingsvloot. Transformatie van een Britse Anglicaanse parochie. In: *Geestkracht. Bulletin voor charismatische theologie*, nr. 70, 75-81.
- Gort, Gea (2011). *God in de stad. Missionair leven in een stedelijke omgeving*. Amsterdam: Ark Media.
- Heijn, Herman (2011). *Via Teylers Gang. Over de toekomst van kerken*. Vught: Skandalon.
- Herademing. Tijdschrift voor spiritualiteit en mystiek* (2012). Themanummer Stadsmonniken. Geloven in de stad, jrg. 20, nr. 77 (september 2012).
- Hart, Joep de (2011). *Maak het nieuw! Over religieuze ontwikkelingen en de positie van de kerken: een persoonlijke geschiedenis*. Den Haag: SCP.
- Kuipers, Bert (2011). *Citykerken werken zo. Veertig jaar Laurenspastoraat in Rotterdam*. Gorinchem: Narratio.
- Noort, Gerrit e.a. (2008). *Als een kerk opnieuw begint. Handboek voor missionaire gemeenschapsvorming*. Zoetermeer: Boekencentrum.
- Reuver, René de (2012). *Anders verder. Missionair kerk-zijn in een dynamische samenleving*. Amsterdam: Ark Media.

Stibbe, Mark, Williams, Andrew (2008). *Breakout. One church's Amazing Story of Growth Through Mission-Shaped Communities*. Milton Keynes: Authentic Media.

Stoppels, Sake (2012). 'There isn't a manual, but there is Immanuel'. Kanttekeningen bij een fascinerende transformatie. In: *Geestkracht. Bulletin voor charismatische theologie*, 2012, nr. 70, 81-85.

Vlaardingerbroek, Matthijs (2011). *Grensverleggend. Hoe de kerk opnieuw missionair kan zijn*. Heerenveen: Medema.

Winter, Gibson (1961). *The Suburban Captivity of the Churches: An analysis of Protestant Responsibility in the Expanding Metropolis*. New York: Doubleday.

Sake (dr. S.) Stoppels is universitair docent kerkopbouw en diaconiek aan de Faculteit der Godgeleerdheid van de Vrije Universiteit te Amsterdam.
s.stoppels@vu.nl